

СТАНИСЛАВА МИЛАНКОВ*

Филозофски факултет
Нови Сад

УДК 364:330.5

Прегледни рад
Примљен: 11.02.2018
Одобен: 23.04.2018
Страна: 315-325

СОЦИЈАЛНА РЕШЕЊА ЗА ПРОСТОРНЕ ПРОБЛЕМЕ ИЛИ ПРОСТОРНА РЕШЕЊА ЗА СОЦИЈАЛНЕ ПРОБЛЕМЕ?

Сажетак: У раду се проблематизује однос просторних (урбанистичких) и социјалних решења за сламове, насеља унутар којих су обједињени кључни проблеми урбаних друштава-пренасељеност, скученост простора, сиромаштво, глад, незапосленост, криминал, пороци. Излажу се социјалне теорије уз помоћ којих је могуће разумети структурне узроке за настанак сламова и структурна решења за овај проблем, као и различите урбанистичке стратегије за решавања проблема сламова засноване на расељавању становништва. Закључује се да је једино решење синтеза просторних и друштвених аспеката сламова помоћу кооперације актера урбаног феномена-грађана, политичких актера, урбаниста и економских организација.

Кључне речи: слам, урбанизација, индустријализација, урбанисти, грађани, актери, урбана обнова

Урбанизација у својој најједноставнијој демографској дефиницији означава повећање пропорције популације која живи у градовима у укупној популацији, тачније сам процес миграња великог броја људи у правцу густо насељених подручја и смањивање броја руралне популације. Већа концентрација људи у урбаним подручјима има своје друштвене узроке и последице. Када се каже да је град одувек представљао лабораторију за испитивање различитих социолошких проблема, управо се мисли на истраживање мотивације људи да мигрирају у градове и последице у измени социјалне организације и начина живота људи у градовима (Пајванчић, 2015). Криза градова се управо огледа у убрзаној стопи популационог раста и распрострањености субстандардног начина живота. Сламизација, као један од облика субстандардног становања, је пратећа појава још од првих тренутака индустријализацијом изазваних притисака на град (Пушић, 1997).

* stanislava.milankov95@gmail.com

„Сламови настају неплански, чак антиплански” (Stokes, 1962:188). Ове области имају несносне услове за становање, што подразумева: недостатак основних услуга попут воде, санитарно-хигијенских мера, неадекватне и несигурне објекте, пренасељеност, локацију на ризичном, загађеном земљишту. Такође, сламови су области са високом концентracијом сиромаштва, социјалном и економском депривацијом што може подразумевати разорене породице, незапосленост, економску, физичку и социјалну искљученост. Становници сламова често имају ограничен приступ формалним пословима на тржишту услед стигматизације, дискриминације и географске изолације. За ове области често се тврди да су места са високом стопом криминала, али овај став се не може генерално потврдити јер постоје сламови са јаким социјалним контролом која резултира ниском стопом криминала (UN Habitat, 2003).

Чарлс Ј. Стокс (Charles J. Stokes) у свом раду „Теорија сламова” сматра да су сламови погубни за град у ком се налазе. Стокс прави паралелу између сламова и болести. Слам, попут болести има свој процес раста и развоја независно од функционисања града, односно организма. Сходно оваквој аналогiji сламови су деструктивни за град у ком се налазе.

Ипак оваква аналогija је једнострана. Посматрајући проблем сламова из шире перспективе, сламове можемо дефинисати као неопходну фазу еколошког процеса којим описујемо раст градо сламови представља. Сламови представљају склониште за сиромашне и странце. Односно, оне класе које нису још увек интегрисане у живот града. Сиромашни су од остатка градске популације одвојени због своје немогућности да употпуности учествују у економском и социјалном животу града. Странци, мигранти који налазе своје уточиште у сламовима, нису интегрисани због другачије културе и нивоа њихове сопствене акултурације (Stokes, 1962). Из нездравих, пренасељених и често опасних области могу се оформити културни покрети и осећај солидарности који је непознат људима из виших класа. Становници сламова, такође су развили економски рационална и иновативна стамбена решења. Ипак, неколико позитивних аспеката не оправдавају континуирано постојање сламова и не смеју бити изговор за спор прогрес ка једнаким условима живота за све становнике градова (UN Habitat, 2003).

Закључује се да су сламови манифестација два кључна изазова која прате развој људских насеља: убрзана урбанизација и урбанизација сиромаштва. Године 2001, 924 милиона људи, или 31.6% светског урбаног становништва, живело је у нехуманим условима, а претпоставља се да ће у наредних 30 година број становника сламова достићи 2 милијарде ако се не предузму конкретне акције (UN Habitat, 2003).

Физички услови живота у граду најдиректније рефлектују стање у друштву. Стога не изненађује чињеница да су прве студије о урбаном животу спроведене у Чикагу, граду који је у првој половини двадесетог века био синоним за урбане феномене попут наглог притиска становништва, пораста криминала, проблеме становања, нарастања сламова, лоших санитарних услова. Теоретичари чикашке школе развили су еколошки приступ који је дуго био водећа парадигма у урбаној социологији.

У оквирима чикашке школе развијан је симболичко интеракционистички приступ а људско понашање је, према схватању ових теоретичара, детерминисано друштвеном структуром и физичким факторима средине. „Роберт Езра Парк и Ернест В. Берцес (1925) развили су теорију урбане екологије која предлаже да градови треба да функционишу као природа, где се све регулише принципима Дарвинове теорије еволуције, односно конкуренције, тј. да се град посматра као један екосистем (Лазаревић, 2011:49).” Прављена је паралела између распореда организама у простору како би се постигла равнотежа међу врстама и локације градских насеља и четврти које се развијају у односу на предности које им нуди окружење. Роберт Парк град је перципирао као механизам за сортирање оних појединаца који су најподобнији да живе у одређеном крају. У контексту сламова, ово подразумева потпуно занемаривање економске и политичке димензије у формирању сламова већ се сматра да се људи спонтано насељавају у тим деловима (Гиденс, 2003). Парк говори о социјалној сегрегацији и просторној диференцијацији али само у контексту груписања људи сличних особина у „природним подручјима” (Пушић, 1997).

Дејвид Харви (David Harvey, 2003) као један од представника неомарксистичке струје, критикује овакав приступ и градове дефинише као градове капитала у којима је географски сконцентрисана област производних и друштвених вишкова. Он сматра да је појава градова у блиској вези са историјском трансформацијом економије засноване на размени и реципроцитету ка економији која је заснова на редистрибуцији. Раст градова детерминисан је развојем тржишта, као и развојем државних механизма за промет људи и добара. Системи редистрибуције се везују за одређено место, град, и стварају институционализоване хијерархије које затим обликују просторни и географски поредак. Стога закључује да свака економска форма, са себи својственим политичким и економским елитама, ствара урбане форме и карактеристично изграђено окружење. Харви критикује социологе чикашке школе који су занемарили перспективу друштвене моћи и друштвеног конфликта, а посебно класну борбу. Такође сматра да је бављење друштвеном природом простора фундаментално за схватање друштвених и урбаних просеца у капитализму (Харви, 2003а).

Попут Харвија, Кастелс (Castells) сматра да је просторни облик друштва одраз тржишних сила и моћи државе. Оштро критикује чикашку школу урбане социологије као идеологију која игнорише питања класе, неједнакости и државе. Кастелс (Кастелс према Гиденс, 2003) тврди да је урбанизам само идеологија која мистификује капиталистичке класне односе. За разлику од социолога чикашке школе, Кастелс град не схвата као посебну локацију, односно урбано подручје већ као просторну јединицу где је колективна потрошња организована на принципима капиталистичког монопола (Гиденс, 2003). По њему, град се пре свега дефинише као историјски одраз капиталистичке производње и друштвене моћи. Иако је Кастелсово виђење поједноставило улогу града у савременом капиталистичком друштву, оно има упориште у у изреци да се град прави за онога ко плаћа рачун што неупитно карактерише урбану политику.

Друштвена решења за сламове-марксистички приступ

Деветнаести век обележен је коренитим економским и друштвеним променама на европском тлу. Индустријализација се ширила муњевитом брзином и подстицала процесе попут деаграризације, модернизације и урбанизације, те је индустријско друштво постало и урбано (Мирков 2007).

Фридрих Енгелс (Friedrich Engels) је као двадесетдвогодињи младић стигао у Манчестер, најразвијенији индустријски град, новембра 1842. године, да би се придружио фабрици текстила у којој је његов отац био партнер. Остао је у Енглеској 21 месец, а своје капитално дело, „Положај радничке класе у Енглеској”, је започео у Немачкој, у септембру 1844. године (Himmelfarb, 1983).

Оно је укључивало детаљну дескрипцију радничких квартова (сламова) које су насељавали радници, анализу система одговорног за то стање, моралну критику тадашњег друштва, прогнозу даљег развоја система као и могућу деструкцију од стране оних који су под највећом пресијом били (Himmelfarb, 1983). Још једна димензија овог капиталног дела јесте да је Енгелс (Положај радничке класе у Енглеској) веродостојно приказао стање у друштву у односу на просторно стање, што се огледа у његовим исцрпним просторним описима не само кућа, зграда, фабрика већ и улица, река, обала, тргова.

Енгелс се сматра једним од првим теоретичара друштвене мисли који је понудио детаљну анализу и дескрипцију сламова. Концепт викторијанског слама, о којем Енгелс детаљно говори, може се довести у везу са модерним градовима (Ward, 1976).

Начин градње Манчестера Енгелс назива лицемерним. Наглашава да је само тамо видео тако систематско затварање главних улица за радничку класу. Ипак је овај град, као и већина индустријских градова тада, био грађен неплански и без било каквих законских дозвола. Опис радничких квартова представља један од првих описа сламова у друштвеним наукама. У сламовима куће су набацане без реда, на ругање свакој рационалној архитектури, толико збијене да у пролазу између две куће не могу два човека заједно да прођу (Енгелс, 1977).

Енгелс је представио слику очаја, безнадежне мизерије, радника који умиру од глади, толико неухрањених и слабих да су били на ивици смрти, 50 хиљада бексућника лута улицама Лондона и милион још пузе у запуштене и смрдљиве сламове, обучени у дроњке, изложени хладноћи и влаги, тела слабих, осакаћених и промрзлих. Морално стање ових несрећника није било ништа привлачније, давили су своју несрећу у алкохолу, искаљивали свој свој бес кроз криминал и насиље и препуштали се једином задовољству које им је преостало, сексуалној разуданости. Ако су мизерија и порок били оквир Малтусовог рада, деградација и деморализација су дефинитивно били Енгелсов оквир (Himmelfarb, 1983).

Нова идеја сиромаштва је прожета кроз стање радничке класе као последица тога што се преиндустријски сиромаш суштински разликовао од пролетеријата - био је мање обесправљен, мање је радио и био мање деградиран од

пролетеријата. Стога се сиромашни посматрају у окриљу пасивности и помирења док се пролетеријат посматра кроз оквир буновништва и борбе. Енгелс је у друштвеној револуцији пронашао решење за депривилегован положај радничке класе, а самим тим и за материјалне услове њихових живота који су постали несношљиви (Himmelfarb, 1983).

Значај концепције о друштвеној револуцији Фридриха Енгелса и Карла Маркса (Carl Marx), у контексту теме овог рада, јесте у томе што су препознали значај грађана/радничке класе као урбаних актера. Актера који су способни да кроз партиципацију у друштвеним покретима побољшају свој положај у друштву.

Мишел Басан (Michel Bassand, 2001) под актером подразумева индивидуу или групу која заузима положај у друштву и друштвеним покретима, па отуда неједнако располаже ресурсима друштва, која брани интересе и вредности, која одржава односе са другима, која увек, водећи рачуна о том положају, обликује индентитет у интеракцији са другим, која је непрекидно на путу социјалбилности. У свом тексту „За обнову урбане социологије” препознаје стручњаке за простор (архитекте, урбанисте инжињери итд.), економске актере (привредне организације, власнике градског земљишта итд.) политичке актере (власт, високи функционери, политичке партије и покрети) становнике, кориснике и грађане који се диференцирају према сопственој друштвеној позицији, стилу, старости, култури итд.

Заузимање одређеног положаја детерминисано је друштвеним контекстом, тако да су акери у индустријском друштву ситуирани у друштвене класе, док у информационом друштву у покрете (Басан, 2001). Управо су градови колевка грађанских покрета, првобитно радничких, а касније и свих других који су се борили за права обесправљених на различите начине. Градови трансформишу болест друштвеног тела, која постаје хронична, у акутно стање и пружају средства за излечење (Himmelfarb, 1983).

Просторна решења урбаних планера

Другачију парадигму од Марксове и Енгелсове за побољшање материјалног стања и друштвеног положаја грађана нуде урбани планери као једни од актера урбаног система (видети Басан, 2001). Гледајући са становишта своје професије они решење налазе у просторним оквирима. Хауард Ебенезер (Howard Ebenezer), урбани планер, је био сведок истих животних услова радничке класе као и Енгелс. “Хауард не позива на друштвену реформу која би била извршена револуционарним путем, већ сматра да ће до истинске реформе доћи мирно и спонтано” (Мирков, 2007: 318).

Хауард уводи концепт “вртних градова”. Вртни град или магнет град-село сједињује предности оба насеља, дакле предност високих плата, ширих могућности за напредовање и запослење, разноврсног друштвеног живота у градовима и предности села које се огледају у миру нетакнуте природе и нижим закупнинама због мале густине насељености. Након што се више вртних

градова буде изградило, радници из Лондона ће се преселити и реконструкција историјског центра ће бити могућа. Њихова миграција из Лондона довела би до побољшања животних услова, а истовремено би растеретила град. Хаурдове предикције се ипак нису обистиниле (Мирков, 2007).

Не доводећи у питање позивитне аспекте концепта „вртних градова” као једне варијанте одрживог града (видети Пушић, 2001: 206) поставља се питања да ли ово чисто просторно решење за пренасељеност градова, сиромаштво становника и њихову беду заиста решава социјалне разлике и неједнакости међу грађанима?

Исто питање се може поставити за урбану стратегију расељавања модерних сламова. Расељавање сламова је урбанистичка стратегија обнове усмерена ка пресељењу становника сиротињских четврти у друге области. Расељавање сламова уништава нискобуџетна домаћинства као и бесправно насељена подручја, и подразумева насељавање становника у другачија суседства са циљем прекида континуитета сиромаштва (Greene, 2003).

Кључна критика стратегије измештања сламова јесте игнорисање социјалних проблема који су проузроковали настанак сламова. Пре свега, сламови су места неформалне економије која обезбеђују послове, услуге, средства за живот која другачије нису доступна у заједници. Измештање сламова не решава узрок настанка слама и његово одржавање. Слично томе, планови за расељавања сламова у контексту западних друштава доказала су своју неефикасност кроз недовољан број кућа и остале подршке потребне измештеним заједницама (Greene, 2003).

Расељавање сламова у Великој Британији је у двадесетом веку било масовно примењивано. Прва фаза, од 1930 до 1950-их, иницирана је Актом о смештају донетим 1930. године. Друга фаза је трајала од 1950-их до 1970-их. До краја седамдесеих година прошлог века близу 4 милиона људи је било пресељено. Ова стратегија се критикује из више разлога (Lowe and Tunstall, 2012).

Програм измештања је трајао доста дуго, на пример требало је две године за дозволу за куповину земљишта, и још две године да се станари преселе. Капацитети за изградњу нових стамбених објеката су такође били нижи од предвиђеног. Одлагање пресељења значили су да су људи чекали много дуже него што се планирало да дођу у нова суседства. Социјалне мреже су биле нарушене, а људи су били под константним страхом незнајући где и када ће бити пресељени. Овај друштвени слом погоршан је недостатком комуникације између локалних и државних власти (Lowe and Tunstall, 2012).

Поред проблема око локације и опремања кућа, било је и многобројних проблема са новим смештајем за становнике сламова, означених као неадекватан карактер схема за обнову. На пример, посебно у 60-им, дошло је до промене од више квалитетних високобуџетних кућа ка нискобуџетним кућама као јефтиног и брзог решења за расељавање сламова. У 50-им, ранији део програма обнове је подразумевао нагласак на мањој густини насељености са адекватном провизијом за потребе резидената. Шеме су биле под утицајем утопијске идеје о становању попут вртних градова. Стога су првобитне схеме подразуме-

вале изградњу пространих кућа са малом густином насељености. До шездесетих година прошлог века урбане области су употпуности искористиле земљиште за ове сврхе. То даље доводи до развитка високоспратних блокова. Ипак у време изградње, нису узети у обзир многи аспекти живота у оваквим зградама: технички проблеми попут трошкова одржавања оваквих зграда али пре свега социјалне последице живота у вишеспратницама. Социјалне последице односиле су се на изолацију станара, незнање шта се дешава у заједници на приземљу, недостатак визуелне свесности итд. (Lowe and Tunstall, 2012).

Стратегија принудног исељавања становника сламова спроведена у Сеулу током осамдесетих издваја се као један од највећих програма размештања сламова финасиран од стране државе на свету. Да би се разумеле разарајуће последице које је овај програм имао по становнике, у обзир се морају узети процеси који су обликовали тадашњи друштвени контекст Сеула.

У другој половини двадесетог века, Сеул је израстао у један од најгушће насељене градове на свету. Између 1960. и 1983. пропорција популације у Јужној Кореји која је живела у градовима порасла је од 36% до 72%. У току овог периода, Јужна Кореја се развила од релативно сиромашне, пољопривредне земље у глобалну индустријску силу.

Експлозиван раст и хаотичан урбани развој Сеула праћен је стратегијом измештања сламова у граду. Неколико фактора је допринело овом програму, укључујући притиске тржишта, недостатак владиног програма за нискобуџетан смештај, и одсуство основних права станара. Држава је планирала да замени 13600 бесправно подигнутих кућа са 90000 јавних смештаја, то је био први велики пројекат у оквиру програма 1966. Четири године касније, преко 50% кућа је демолирано и премештено док је мање од 17% планираних јавних кућа/зграда изграђено. Измештено становништво је било приморано да се брине само за себе у удаљеним областима, далеко од послова и социјалних мрежа које су створили у својим суседствима (Greene, 2003).

У вези са оваквом врстом решења проблема сламова је и само поимање концепта сиромаштва. Иако се на сиромаштво увек гледало са забринотошћу, сиромаштво се дуго сматрало ендемским, нерешивим, па можда и неопходним. Током 19-ог века ово песимистичко одношење према социјалним проблемима озбиљно је преиспитано. Помоћ сиромашнима огледала се у томе да се они шаљу у институције које ће их извести на пут самодисциплине и трезвености. Ендемски социјални проблеми старији од раста градова сада су виђени као манифестација девијантног понашања које је могло да се реформише. Потреба за реформом у јавним политикама према сиромашнима је драматизирана жалбама у вези са ефектима социјалне изолације. Каснији неуспех реформи је приписан неконтролисано расту сламова где су сиромашни основали и овековечили свој девијантан модел живота. Под овим околностима многи географски описи викторијанских градови зависили су више од промене поимања сиромаштва него од указивања односа између урбанизације, друштвене сегрегације и формирања сламова (Ward, 1976).

Преиспитивање викторијанских идеја о сламовима има савремене импликације јер су се многе претпоставке задржале. Социјална изолација сиро-

машних је наставила да привлачи пажњу али је њихова девијантност приписана социјалним, психолошким чак и генетичким условима пренасељености. Стога се решење налазило у расељавању сламова али оно што се превидело је да просторно планирање не решава проблем сиромаштва.

Партципативне стратегије обнове сламова

Обнова сламова је процес кроз који неформалне области бивају градуално обновљене, формализоване и инкорпориране у град. Ове активности подразумевају обнову смештаја, улица, стаза, пијаће воде, санитариија, а често и приступ образовним и здравственим институцијама. Једна од кључних елемената ове стратегије јесте и легализација или регулација власништва над земљиштем. Обнова сламова се не односи само на снабдевање водом или увођење канализације или обнову смештаја. Подразумева економске, социјалне, институционалне активности потребне за промене трендова у сламовима (UN Habitat, 2014). Ове активности морају бити спровођене од стране самих становника сламова, локалних група, економских актера, урбаниста, локалних и националних власти.

Обнова сламова пре свега подразумева интегрисано улагање у грађане. Становници града имају основно право на здраву животну средину и основне животне услове. На другом нивоу, у најбољем интересу и самог града је да обнови сламове и спречи формирање нових. Ако се дозволи даља деградација сламова, влада може изгубити контролу над својим становништвом и сиротињске области лако постају оаза криминала и епидемија које се шире на цео град. Обнова подстиче економски развој и ослобађа огромне неискоришћене ресурсе у сиротињским квартовима који имају вештине и велику жељу да буде продуктивни део привреде, али су спутавани својим статусом и осећајем маргиналности. Важан чинилац економског аспекта ове стратегије је да је обнова сламова јефтинија од измештања сламова. Да би обнова сламова била успешна, неопходна је међусобна сарадња власти и државе и становника сламова. Активност становника сламова је кључан и неизоставан сегмент ове стратегије (UN Habitat, 2014).

Сви ови интересу морају бити детаљно разматрани и уврштени у процес планирања. Најбољи начин да се то постигне је кроз партиципацију становника, разговорима о њиховим правима и интересима. Стратегија обнове сламова унапређује материјалне услове живота, али води рачуна и о социјалним мрежама и друштвеним потребама грађана.

Пројекат „Yerwada”

Пројекат “Yerwada¹” је део Националног урбанистичког програма обнове у Индији, започет 2009. године. Овај пројекат предводио је тим архитеката у

¹ Четврт у граду Пуна, у Индији

колаборацији са Друштвом за промоцију ресурсних области². Кључно за успешно обављање овог пројекта јесте партиципација становника сламова (Fuhr, 2012).

Махила Милан (Уједињене жене), локални друштвени покрет, био је кључни актер у скоро сваком аспекту програма. Састављен је од жена које су нудиле своје локално знање и конекције, а заступале су и права осталих становника сламова. Тим архитектата је држао јавне састанке, са циљем да уврсте у своје планове грађанске предлоге. Махила Милан покрет је посредовао овим окупљањима. Предлози грађана су резултирали таквим просторним решењима који другачије не би били узети у обзир. На пример, старији грађани који су се отежано кретали тражили су да буду смештени у приземљу зграда.

Када су артихтекте почеле да раде на седам сламова у Yerwadi, узели су у обзир употребу улица, углове, како се улични простор користио. Највећи део радне снаге пронашли су управо у сламовима, посредством групе Махила Милан. Ово је не само снизило трошкове пројекта, већ се у сламовима створио осећај партиципације и заједничког доприноса суседству (Fuhr, 2012).

Пројекат, наравно, не би могао да се спроведе без дозволе државних функционера и привредних организација које су делом финансирали пројекат, али кључан моменат јесте међусарадња свих актера урбане стварности.

Закључак

У програму обнове сламова огледа се дијалектика друштво-простор, па се они могу посматрати као отисак специфичних друштвених околности у простору (Лефевр према Вујовић и Петровић, 2005). Градови и насеља унутар њих резултат су интервенције у простору, односно планирањем и изградњом простора могуће је утицати на друштвене односе у одређеном простору. Ипак просторни детерминизам који посебно наглашава ову везу, једнако као и одбијање постојање било какве везе, води у погрешан закључак. Могућности урбанистичког планирања да утиче на процесе социјалне интеграције зависе од степена остварења урбанистичке идеје, степен партиципације становника у планирању, пројектовању простора, подударности социјалне и просторне заједнице, интегрисаности планираног простора у град у целини. Стога, од кључног значаја је контекстуално разумевање стварности. На тај начин се избегава фетишизација простора (Пушић, 1997).

Лирген Фридрих (Jurgen Friedrichs) у свом раду „Да ли сиромашни делови града чине локално становништво сиромашнијим?“ детаљно разлаже постављено питање и на крају одговора потврдно-сиромашни крајеви града заиста поощтравају сиромаштво локалног становништва. Наравно, то се дешава под одређеним околностима међу којима се посебно издваја да делатни простор грађана и њихове друштвене мреже буду ограничене на једну четврт.

² Невладина организација која обнавља куће за сиромашне

Што су они више ограничени, већа је вероватноћа да ће град утицати на ставове и понашање локалног живља. Друго, иако се чини да је тад однос линеаран, веома је вероватно да је он уствари експоненцијалан, с обзиром на претпоставку да локални кварт испољава дејство само ако су и делатни простор и друштвене мреже изразито ограничени на његове оквири (Фридрих према Вујовић и Петровић, 2005).

Стога закључујемо, да поред тога што је простор друштвено детерминисан, ми сами смо детерминисани простором (Пушић, 1997). Слобода да се преобликује сопствени град јесте једно од круцијалних али и највише занемарених људских права. Анри Лефевр (Henri Lefebvre, 1980) је дефинисао коцепт „права на град” као право на урбани живот који је трансформисан. Ову идеју касније проблематизује и Дејвид Харви (2003) и „право на град” дефинише као колективно право које се огледа у колективном напору и моћи да се трансформишу и преобликују процеси урбанизације. Стварањем колективно другачије урбане друштвености, човек ствара самог себе.

Литература:

1. Basan, M. (2001). Za obnovu urbane sociologije, jedanaest teza. *Sociologija*, XLIII (4): 347-352..
2. Boyer, R. G. (1998). The Historical Background of the Communist Manifesto. *The Journal of Economic Perspectives* (12) 4:151-174.
3. Engels, F. (1977). Veliki gradovi. U knjizi: F. Engels (ur.), *Položaj radničke klase u Engleskoj*, Beograd: Prosveta, str. 33-75.
4. Fridrih, J. (2005). Da li siromašni delovi grada čine lokalno stanovništvo siromašnijim?. U knjizi: S. Vujović i M. Petrović (ur), *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 263-271.
5. Fyhr, K. (2012). *Participation in Upgrading of Informal Settlements*, Stockholm: Stockholm University.
6. Gidens, E. (2003). *Gradovi i urbana područja*, U knjizi: E. Gidens, Sociologija, Beograd: Ekonomski fakultet, str. 583-611.
7. Greene, J. S. (2003). Staged Cities: Mega-events, Slum Clearance, and Global Capital. *Yale Human Rights and Development Journal* 6 (1): 1-29.
8. Harvey, D. (2003). Neoliberalizam i grad. *Diskrepancija* 10 (14-15): 93-104.
9. Harvey, D. (2003a). Pravo na grad. *Diskrepancija* 10 (14-15):88-92.
10. Himmelfarb, G. (1983). Engels in Manchester: Inventing the Proletariat. *The American Scholar* 52 (4): 479-496.
11. Lazarević, Lj. (2011). Čikaška škola socijalne ekologije. *Globus* 36 (1): 35-52.
12. Lefevr, A. (2005). *Grad i urbano*. U knjizi: S. Vujović i M. Petrović (ur), *Urbana sociologija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, str. 165-171.
13. Lefevr, A. (1980). Teorija prostora. *Treći Program*, 45: 569-582.
14. Lowe, S. and B. Tunstall (2012). *Breaking up communities? The social impact of housing demolition in the late twentieth century*, York: University of York.
15. Mirkov, A. (2007). Vrtni Gradovi Ebenezer Haurda. *Sociologija* Vol XLIX? (4): 313-332.

16. Pajvančić, C. A. (2015). *Koncept globalnog grada kao pristup razumevanju savremenih obrazaca urbanizacije i globalizacije*. Novi Sad: Filozofski Fakultet.
17. Pušić, Lj. (2001). *Održivi grad: ka jednoj sociologiji okruženja*, Beograd: Slobodan Mašić.
18. Pušić, Lj. (1997). *Grad, društvo, prostor-sociologija grada*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
19. Stokes, J. C. (1962). A Theory of Slums. *Lan Economics* 38 (3):187-197.
20. UN Habitat (2003). *The challenge of slums-Global report on human settlements*, Earthscan Publications Ltd.
21. UN Habitat (2014). "Housing & Slum Upgrading". Urban Themes. 9 Nov. 2014, <http://unhabitat.org/urbanthemes/housing-slum-upgrading/>. Pristupljeno: 07.01.2017.
22. Ward, D. (1976). The Victorian Slum: An Enduring Myth. *Annals of the Association of American Geographers* 66 (2): 323-336.

SOCIAL SOLUTIONS FOR SPATIAL PROBLEMS OR SPATIAL SOLUTIONS FOR SOCIAL PROBLEMS?

Summary: The paper sets out to problematize relationship between the spatial (urban) and social solutions for the slums, settlements, within which are incorporated key issues of urban societies-overpopulation, lack of space, poverty, hunger, unemployment, crime, vices. In the paper are exposed social theories which make contribution to understanding structural causes for the emergence of slums and structural solutions for this problem, as well as different urban strategies for solving the problem of slums based on the displacement of the population. It is concluded that the only possible solution is a synthesis of spatial and social aspects of slums by means of cooperation between actors of the urban phenomenon-citizens, political actors, urban planners and economic organizations.

Key words: slam, urbanization, industrialization, urban planners, citizens, actors, urban renewal

